

Fragmenter af kongemagten og den historiske administration

Gøttrik borgen i Foulum Enge

Alt imens der pt. udgraves betragtelige ringborge og vikingehaller ved Falster og Erritsø findes der i al ubemærkethed rester efter et voldsted og et borganlæg med en diameter på ca. 43 m. (omkreds på ca. 135 m) i Foulum enge. Anlægget havde formentlig været omgivet af en 10 meter bred grav eller ringvold og en dæmning af 7-9 meters bredde.

Ved en regulering af Ingstrup Bæk og Tjele å blev vandstanden i 1930'erne sænket 90 centimeter, hvorved resterne af et broanlæg blev afdækket. Under pløjelaget dukkede der en række egestammer (på 7-10 centimeters tykkelse og 30 cm bredde), der var blevet vurderet til at have været en del af en landgangsbro ved et voldsted på et ca. 1200 år gammelt anlæg. Voldstedet er omtalt flere steder i historien. I 1771 fortæller således sognepræsten i Foulum, P.L.Kraft, at der i præstegårdens engarealer i Foulum Kær, findes en firkantet høj, hvorpå der i gamle dage skal have stået et "slot" kaldet "Gyri Høj" ("Gøttrikborg"). Da anlæggets oprindelse formentlig vil kunne dateres tilbage til omkring år 800 vil det efter en vis sandsynlighed være blevet anlagt af den daværende konge Godfred, der regerede fra ca. 775 til 810 - eller måske endog anlagt af hans far, Sigfred d. 1, der regerede ca. 755-ca. 775.

Ringborge og "tvangsborge"

De fem største vikingeborge (ringborge) vurderes alle at være opført (o. 970-o.980) af Harald Blåtand med det formål, at kunne modstå angreb fra andre vikinger. Borgene var af strategiske årsager opført forskellige steder i landet - med Aggersborg i Nordjylland - som den klart største - eftersom Harald Blåtands rige ikke alene stod over for en trussel fra syd, men tillige fra Norge og Sverige.

Ved overgangen fra vikingetiden til starten af den danske middelalder (under Svend Estridsen 1047-1074)) var kristendommen ved at være mere udbredt og flere af de tiltag, der havde kendetegnet vikingetiden samtidig var ved at forsvinde - herunder leding. Senest i begyndelsen af 1100 tallet havde de fleste borganlæg desuden mistet deres oprindelige betydning som forsvarsanlæg mod angrebne vikinger.

Udover at flere af borgene blev anset som et statussymbol og en magtbase blev andre bygget med det formål at kunne sikre kronens position og forhindre oprør. Efter et bonde- og adelsoprør (i 1313) byggede kong Erik Menved (1286-1319) fire såkaldte tvangsborge i Jylland*, for at forhindre at riget ikke blev bragt til tiggerstaven.

*Ulstrup ved Struer, Byholm i Horsens, Kalø på Djursland og Borgvold i Viborg.

Forsvarsværker og magtfulde vikingekonger

Mens vi vender blikket mod de indledningsnævnte udgravninger i henholdsvis Erritsø ved Fredericia og "Trygge Slot" ved Falster, er landets hidtil største vikingehal tillige – efter ti års arbejde og gennem anvendelse af op mod 1300 ton træ- blevet opført i Lejre. Den imponerende hal måler 61 meter i længden, 10 meter i højden og mere end 6 meter i bredden. Det fund - der har gjort det muligt at opbygge hallen - vurderes at stamme tilbage til ca. 700 årstallet, hvilket kan også have

muligt at opbygge hallen - vurderes at stamme tilbage til ca. 700 årstallet, hvilket også gjorde sig gældende for fundet ved Erritsø. Med det årstal in mente bør nævnes en magtfuld konge ved navn Angendus (o.710-720). Fundet ved Erritsø har lighedspunkter med tidligere fund ved Tissø, der ligeledes vurderes at vil kunne dateres tilbage til 700-800. Man kan tænke sig at østlandet (Sjælland m.m.) har haft en kongemagt, der har ladet så store vikingeborge som ved Lejre og ved Tissø opføre som et værn mod eksempelvis venderne, der allerede på daværende tid drog på togt mod nord. Det er overvejende sandsynligt at østlandet på daværende tidspunkt ikke har haft en magt, der endnu ville have formået at skabe en sammenhæng med det resterende Danmark. Tilsvarende kan en konge som Godfred alene have haft magten i Jylland (og Hedeby) ... eller dele deraf.

Begrebet "danernes" konge er første gang omtalt omkring år 500 (i den germanske jernalder), hvor kongen hed Chlochilaicus. "Dannerne" blev oprindeligt opfattet som et folkefærd fra dele af Sjælland og den sydlige del af Sverige.

I tidsrummet i 500 -ca. 890 fandtes der som nævnt endnu ikke et samlet Danmark. Danernes Mark blev første gang omtalt kort før end år 900 ... muligvis i betydningen at være et samlet land. Men vi skal imidlertid helt frem til Harald Blåtand (958-987) for at finde den første manifestation, om at Danmark udgjorde et samlet land. Således har der alene i årene 800-900 - efter alt at dømme - været mindst 16-17 forskellige konger, idet de regerede over forskellige dele af landet.

Hvad "Trygge Slot" angår har arealet udgjort hele 78.000 m² - og med en omkreds på 1,5 km, hvilket til eksempel svarer til ti gange størrelsen af Gøttrikborgs inderste areal mens den noget mindre Trelleborg nær ved Slagelse med et areal på cirka 19.000 kvadratmeter var 3-4 gange større end Gøttrik.

At drage sammenligning med størrelser af nævnte vikingeanlæg kunne antyde at Gøttrikborg har haft en anden funktion end at tjene som forsvarsværk. Men der er næppe tvivl om, at anlægget har spillet en rolle i forhold til Godfreds mulighed for at kunne håndhæve sin magt. Hvis der på daværende tidspunkt har været en sammenhængende vandvej mellem Mariager Fjord via Tjele Langsø og videre måske helt til Limfjorden, kan der således have været en mulighed for at hans hærenheder kunne have været skibet på den måde.

"Trygge Slot" har som nævnt udgjort et usædvanligt stort forsvarsværk. Til sammenligning havde ringborgen Aggersborg ved Limfjorden (ved Hobro) – til trods for sit areal på 50.000 kvadratmeter og en omkreds på knap 800 meter, har udgjort mindre end 2/3 af "Trygge Slots" størrelse. Det, der er særligt ved "Trygge Slot" er at det med en placering midt på Falster har ligget strategisk godt placeret i forhold til angreb. Området var gennem århundreder blandt andet under angreb fra Venderne. Som over tiden forblev de aggressorer indtil Valdemar d. Store (1157-1182) - støttet af biskop Absalon - i 1169 erobrede Vendernes fæstning "Arkona" på Rügen.

"Trygge Slot" har uden tvivl spillet en meget stor rolle over en lang periode, men har – i lighed med flere andre borganlæg - formentlig mistet sin betydning i 1100-1200-tallet.

I Erritsø udgravningen er der fundet spor efter en tilsvarende stor vikingehal på 50 meters længde med en loftshøjde på op til 10 meter og med spor efter bærende stolper et omfang på op mod en meter. Udgravningen - og andre tilsvarende - efterlader den opfattelse, at der under den tidlige

vikingetid (ca.650 - ca.750) er der sandsynligvis blevet bygget borganlæg flere forskellige steder – ikke mindst i Jylland. Et sådan anlæg kan have været Gøttrikborg ... Området er ikke blevet udgravet men er blevet fredet i 1943.

Jellingæraen - og de første danske kristne

Vikingetiden strækker sig efter alt at dømme tilbage til omkring 700 tallet, hvilket er en del tidligere end først antaget. Den viden, man har om kongerne i den første del af vikingetiden, er sparsom og der er delte meninger om hvem der regerede (og over hvad) fra o. 880'erne til begyndelsen af 900 tallet ("sølle" ca. maks. 30 år). Det der bidrager til at gøre disse år interessante er at **Jelling æraen** med rimelighed kan hævdes at være indledt tidligere end Gorm den Gamle nemlig med hans far Hardeknud/Knud d. 1. (Knud Svendsen.) (hans egen far hed Svend - heraf Svendsen.)

Navnet Svendsen gik fra Knud d.1. videre til de næstfølgende fire slægtled frem til Harald den anden, der var regent 1014-1018 - og døde barnløs.

Da der er mange modstridende synspunkter om de ovennævnte ca. 30 år bør de udfordres af så megen viden - såvel som af så mange sandsynligheder - som muligt ...

Knud den 1. blev (jf. Adam af Bremen) som mindreårig i 891 (født o. 884) - med hjælp fra den norske "statholder" Helge (Heiligo) – forsøgt indsat som konge (/eller medkonge) i dele af Danmark - efter Sigifred/Sigfred d. 3.s død. I stedet tog Helge magten, indtil han blev væltet (senest i 908) af Olaf (som - iflg. Adam af Bremen - var kommet hertil fra Sverige.)

Knud d. 1. blev sandsynligvis først konge i 917 - i en alder af ca. 33 år. - og regent indtil 935, hvor han døde og Gorm "den Gamle" blev konge og engelsk fødte Thyra "Danebod" dronning. Samme år (eller året efter) blev Harald "Blåtand" født, men endnu allerede før Gorm blev konge fik han en søn ... Knud "Danaast" (o.928), som faldt (o. 950) under kamp i England. Om Thyra var hans mor eller det var en tilfældig frille står hen i det uvisse, men ifølge Saxo Grammaticus var det i det mindste Thyra, der overbragte Gorm den triste besked om sønnens død.

Gorm blev født o. 908 og var konge indtil 958, hvor Harald "Blåtand" (958-987) blev konge. For lige at binde knuden på en optakt til Jellingæraen er det vigtigt at fastholde, at Gorm - til trods for tilnavnet - ikke var synderlig gammel i alder (maks. 50 år). Betegnelsen "gammel" henviser formentlig i overført betydning ikke til at være gammel, men snarere at være enten "vis" eller måske en smule "sat"/"lad".

Saxo Grammaticus beskriver ham således: "Han var nemlig så at sige så mæt af at herske, at han nøjedes med at bevare sin kongelige magt og myndighed uden at bryde sig om at udvide den (men) holdt det for bedre at værne om det han havde ... "

Udover at de førnævnte fem ringborge kan dateres til Harald "Blåtand", havde han - ifølge Jellingstenene - tillige formået at få samlet det ganske land og at have kristnet danskerne. I den forbindelse forbød han en fortsat dyrkelse af hedenske guder

Det tog dog formentlig en rum tid inden danskerne som helhed (eller overvejende) ville kunne betegnes som kristne. Erik Ejegod - der regerede (1095-1103) - døde under et mindre korstogt (og ligger begravet på Cypern) og bør efter alt at dømme opfattes som den første kristne danske konge.

Til trods for at hans forgænger Knud d. 4.*(1080-86) - efter at være blevet myrdet - fik tilnavnet ” den Hellige” lå der mere politiske end religiøse årsager til grund.

Knud den Hellige (1080-86) gjorde sig et ”ukristeligt” forsøg på at få samlet en flåde i Limfjorden med henblik på, at tage på vikingetogt til England (leding). Da han ikke ville betale sin besætning , blev de så vrede, at de fulgte efter ham til Odense, hvor de slog ham ihjel (i Sankt Albani Kirke.)

*Ved at medtage alle forrige konger under navne Knud (Knud d. Store) og de (to) der blev betegnet Hardeknud ... bør Knud (den Hellige) korrekt benævnes Knud d.4. (og ikke som det undertiden ses ... Knud d. 2.).

Men tilbage til Harald Blåtand ... og historien bag hans ”pludselige” omgørelse. Efter sigende fik han (i 963) besøg af den tyske munk/missionær (siden ærkebiskop af Køln) Poppo, der overbeviste Harald om Guds overlegenhed ved, at han barfodet gik hen over 12 glødende plovjern (*jernbyrd**)

*Under den europæiske middelalder blev der benyttet *jernbyrd* som retsplejemidler som en del af bevisbyrden, hvor den anklagede (over for Gud) skulle bevise sin uskyld. Der fandtes tre former for *jernbyrd*:

1. **Skudsjern** - hvor den anklagede skulle bære et stykke glødende jern ni skridt, før han måtte kunne give det sig fra sig.
2. **Trugsjern** - hvor den anklagede skulle kaste et glødende jern i et opstillet trug. Hvis forsøget mislykkedes, skulle den anklagede tage jernet op og forsøge igen.
3. **Skrå** - hvor den anklagede (som Poppo), som nævnt, skulle gå barfodet over 12 glødende plovjern.

Jernbyrd blev (i 1215) forbudt som retsplejemiddel under den såkaldte 4. laterankoncil (kirkemøde) i Rom, hvorunder man desuden definerede *forvandlingslæren* (transsubstantiation), hvilket betyder at brødet og vinens substans erstattes af Kristi legeme og blod. (idet dog form, farve, vægt m.m. forbliver uforandrede).

Landsting – konger og håndfæstninger

Oprindeligt var der 13 landsting: (8 i Danmark, 4 i Sverige og 1 på Bornholm) der oprindeligt skulle vælge konger samt træffe beslutninger om krig og fred – siden ”blot” skulle hylde nye og/eller kommende (umyndige) konger.

I 1053 blev der på kong Svend Estridsens initiativ gennemført en reorganisering af de danske stifter og stiftet 8 bispesæder... Lund, Roskilde, Ribe, Viborg, Odense, Vestervig, Slesvig og Aarhus -med det formål at styrke en uafhængig dansk kirke ... med forbindelser til paven i Rom.

Den første der (i 1027) blev kongehyldet på tinget i Urnehoved (i en alder af 9 år) var Hardeknud / Knud d. 3. (konge 1035-1042) ... og efterfølgende syv regenter (frem til 1584):

Knud og Valdemar (senere Valdemar d.1.) 1154

Erik Klipping (kronet som 5 årig i 1254 formelt konge 1259-1286)

Erik Menved (hyldekronet som 12 årig i 1287) (konge 1287-1319)

Valdemar d. 3. (indsat som konge som 10 årig i 1326)
Valdemar d.4. (Atterdag) blev hyldekronet 1340 (konge 1340-1375)
Erik af Pommern (hyldekronet i 1397 i en alder af 8 år) (konge 1397-1439)
Christian den 4. (hyldekronet som 7 årig i 1584 og kroning 1596) (konge 1588-1648)

Oluf d.2. blev i en alder af 6 år **valgt** til konge 1376 (døde i 1387) med sin mor Margrethe d.1. som formynder indtil han blev 15 år - og nåede alene at regere yderligere to år uden at have sin mor som formynder.

(Knud d. 6./Knud d. 4. (1182-1202)) skulle i modsætning til sine forgængere ikke vælges, men **arvede** kongemagten efter sin far (Valdemar d. store 1157-1182.)

I 1660 blev der ved et statskup af kong Frederik 3 indført enevælden, som blev afskaffet i 1848 ved en fredelig revolution efter Christian 8.s død. En af konsekvenserne ved enevældens indførelse var at der derefter ikke fandtes yderligere kongehyldninger.

Gennem historien er der sket mange væsentlige ændringer på de eksisterende landsting. I begyndelsen af 1200 tallet (Valdemar Sejr 1202-1241) blev der således etableret 3 hovedting med særlige beføjelser i forhold til lovgivning og kongemagten. De tre hovedting der blev dannet, var beliggende i Viborg, Ringsted og Lund. Herefter var der ingen, der var blevet "rigtig" konge før han var udråbt på alle tre hovedting.

Hvad angår de ordinære landsting blev de oprindelige 13 ting i 1683 reduceret til 5 - som alle imidlertid blev nedlagt i 1805.

I den danske middelalder 1050-1536 var Danmark et valgkongedømme, hvor kongerne blev valgt af adelen, som blandt andet fastlagde, hvilke rettigheder og pligter den enkelte konge skulle være underlagt (håndfæstning). Håndfæstningerne var udtryk for de enkelte stænders privilegier og stormændenes modstand mod kongens forsøg på at øge sin magt. Den første af den form for håndfæstninger blev indgået med Erik Klipping i Nyborg den 29/7 1282. Af håndfæstningen fremgik bl.a. at kongen og hans embedsmænd ikke har nogen domsmagt, men skal sagsøge folk ved de ordinære domstole og at landets øverste, *Danehoffet** skulle afholdes årligt til at holde kontrol med kongens brug af magt og hans regering af landet. Såfremt kongen, som i dette tilfælde, endnu ikke var myndig blev aftalen indgået med kongens værge (enkedronning Margrete Samibiria (kaldet "Sprænghest")).

Den seneste af disse håndfæstninger blev indgået i 1648 med Frederik 3, der - som nævnt - få år senere indførte enevælden ... og gjorde dermed håndfæstninger betydningsløse.

**Danehoffet* var en rigsforsamling bestående af herremændene og rigets vigtigste gejstlige stormænd - (rigets "bedste mænd") og spillede en vis rolle i tiden 1250-1413.

Kong Hans (1483-1513) indgik en håndfæstning. Skønt han var blevet hyldet i sin fars levetid overtog han ikke regeringsmagten, selv om hans far døde i 1481 idet rigsrådet styrede i et knap toårigt interregnum. Antagelig skyldes dette et forsøg på gennem en fællesnordisk håndfæstning atter at samle de tre nordiske riger. Sverige ønskede imidlertid ikke at deltage. Hans underskrev i 1483 en blot dansk-norsk håndfæstning ... hvorefter han kronedes.

Kong Hans fortsatte sin fars (Christian d.1.) politik med at spille rivaliserende højadelsgrupper ud imod hinanden, ved for eksempel at besætte rigsebeder og slotslen. Da hans yngre bror Frederik (den senere konge Frederik d. 1.) var blevet myndig, måtte Hans i 1490 dele hertugdømmerne Slesvig og Holsten med sin bror. Men da (hertug) Frederik følte sig forfordelt med hensyn til arv i kongerigerne, fastslog Rigsdagen i Kalundborg i 1494, at Danmark var et udeleligt valgrige, og afviste dermed hertugens krav.

Kong Hans havde i sin regeringsperiode haft en del uoverensstemmelser med adelen, der udgjorde samfundets elite, og som via dens beherskelse af rigsrådet var forhandlingspartner med hensyn til, hvad der skulle stå i håndfæstningen. Erfaringerne med kong Hans betød, at rigsrådet stillede skrappe krav, hvilket ikke desto mindre gjorde at adelen udvidede rettigheder på flere områder, da sønnen Christian den 2. (1513-1523) overtog kronen. Han formåede dog ved flere lejligheder at sætte sig udover denne håndfæstning og en regeringstid der generelt blev præget af et anstrengt forhold til adelen.

I januar 1523 sendte de jyske råder et brev til kongen, hvori de opsagde deres troskabsed, hvilket i praksis betød at kongen dermed blev afsat og måtte flygte i eksil. De begrundede bl.a. opsigelsen med, at kongen havde pålagt landet store skatter som følge af krigsførelsen mod Sverige. Endvidere frygtede de en dansk gentagelse af "Det Stockholmske Blodbad", som 10. november 1520 havde kostet 80 svenske adelsmænd livet.

Tjele Gods og håndfæstningerne

Samtidig med Christian d. 2nds regeringstid overtog brødrene ridder Jørgen Lauridsen Løvenbalk (1487-1536) og Mogens Lauridsen Løvenbalk (1474-1534) **Tjele Gods** og blev samtidig en del af rådets adelige islæt, som kom på kant med kongen. Kort efter de havde erhvervet sig godset byggede de søndre hus ("Sønderhuset"), som fortsat er godset ældste del. I kraft af deres modstand mod kongen blev det (i 1534) - under borgerkrigen "Grevens Fejde" - nedbrændt af Skipper Clements bondehær som formentlig tillige dræbte Mogens Lauridsen Løvenbalk.

Huset blev restaureret af den efterfølgende ejer Erik Skram Fasti. (1536)

Tjele var oprindeligt (i 1200 tallet) knyttet til en mindre hovedgård i det daværende Ommersyssel (Sønderlyng Herred) men i slutningen af 1300 tallet ejede brødrene Basse sognets to hovedgårde, "Tjeleris" og "Tjele" som senere (o. 1500) var blevet til henholdsvis (Tjeleris) en almindelig fæstegård og (Tjele) en væsentlig herregård.

Erik Skram Fasti var i tiden 1536-1592 ejer af Tjele Gods og var - fra 1559 - med til at dømme på Viborg Landsting og blev i 1578 medlem af rigsrådet under kong Frederik d. 2. (1559-1588). De første ti år efter regeringstiden blev Frederik d. 2. kritiseret af rigsrådet for at ødsle med rigets midler ved at gå i krig. Efter syv - års krigen (1563-1570) førte kongen en mere forsigtig politik og opnåede et bedre samarbejde med rigsrådet.

Erik Skram Fasti var formentlig med til at udarbejde håndfæstningen på Christian 4. der var umyndig da han blev kongehyldet.

Erik Skram Fastis søn, Jørgen Skram Fasti var en af de jyske råder efter sin far og var godsejer på Tjele til sin død i 1612. Under Jørgen S.F. arbejdede han på at samle godsets jorder omkring hovedgården og nedlagde i den forbindelse de 12 fæstegårde, der udgjorde Tjele og lagde deres jord under hovedgården.

Efter Maren Skram Fasti og Karen Hansdatter Lange købte Erik Grubbe Tjele Gods (1635) og blev år senere udnævnt lensmand (1649-1651) på Lund (på Mors).

Den sidste håndfæstning blev udfærdiget på konge Frederik d. 3 (1648), men blev ophævet i forbindelse med at enevælden blev indført i 1661 - og bekræftet ved at alle medlemmer af rigsrådet – inklusiv Erik Grubbe – samtidig underskrev *suverænitetssakten** i 1661.

Med Erik Grubbes medvirken til den sidste håndfæstning havde forskellige ejere af Tjele gods været medlem af råder som havde været med til at udarbejde og efterleve håndfæstninger på 5 konger.

*Ved at underskrive *suverænitetssakten* blev rigsråd samtidig afskaffet og Frederik d.3. sad alene tilbage med magten. Symbolsk var det sket forinden ved at kongen i oktober 1660 havde fået sin håndfæstning tilbage i kasseret stand. Alle statsretlige bestemmelser var dermed blevet ophævet.

Len, sysler og herreder

Len (oprindelig landsområde)

Den ældst kendte betegnelse af landets områder blev i store dele af Skandinavien omtalt som ”bygd” (bebyggelse) – og anvendes fortsat som sådan på Grønland og Færøerne. Den første form for en mere administrativ inddeling af landet (”danernens land”) blev kaldet **len** - der efter alt at dømme – blev etableret omkring den yngre germanske jernaldertid (ca. 400 – 800) samtidig med dele af opståelsen af **vikingetiden** (der kendes tilbage til 600-700 årene.)

Det er således en fejltagtig slutning, at vikingetiden først fulgte **efter** jernalderen (i Skandinavien).

Lensvæsnet anslås oprindeligt at have udgjort en grundlæggende magtstruktur. Men fra den danske middelalder (1050) til midten af 1600 tallet blev lensvæsnet under feudalismen, primært anset for at findes i rigets yderområder, som blev givet til yngre kongesønner med henblik på at sikre deres standsmæssige forsørgelse. Et len var et område, hvis besidder havde overladt en anden til gengæld mod at den anden skulle sværge på, at være len besidderen tro og yde ham visse tjenester oftest af militær karakter.

Lensvæsnet indebar således overdragelse af jord, indtægt og formel magt mod troskab og tjenester.

Lensvæsnet blev anvendt i Frankerriget i 800 tallet og var udbredt i store dele af Europa under den europæiske middelalder (500-1500).

En konsekvens af reformationen i Danmark (1536) var at centrale områder, eksempelvis Hald Slot (tidligere Hald bispeborg), blev omdannet til at være LEN. Biskop Jørgen Friis valgte at ruste sig mod de begyndende reformtider og opførte i 1528 Ny Hald Slot, der udgjorde på det nærmeste en fæstning (der bestod i sin form frem til 1601), hvor Jørgen Friis paradoksal selv blev holdt fængslet

1536-1538 indtil han accepterede de ændrede tider. Skiftende lensmænd beboede stedet indtil det i 1703 blev revet ned.

Jørgen Friis købte i 1538 i stedet Krastrup i Slet Herred (i den nordvestlige del af Himmerland).

Under reformationen blev byens sognekirker revet ned, de større klosterkirker blev omdannet til sognekirker - og katolske messer i domkirken blev ikke mere tilladt. Geografisk var Hald Len blandt de største i landet - og udgjorde tillige med tiden en af kronens vigtigste indtægtskilder.

I forbindelse med indførslen af enevælden blev Hald (1662) omdannet til at være et amt - indtil Hald i 1793 blev indlagt under det senere Viborg Amt.

I 1662 var der 52 len (23 jyske, 7 fynske og 22 sjællandske). Den europæiske feudalisme udsprang af såvel økonomisk som af militær nødvendighed. Jord blev den væsentligste kilde til rigdom - og ofte det eneste betalingsmiddel for større tjenesteydelser.

Centralt i kongemagtens lokaladministration - før 1662 - bestod lensvæsnet af to typer LEN : Hoved len (slotslen) og Små len. En Slotslen var stor og havde oftest et kongeligt slot som centrum mens Små len var – i sagens natur - mindre og kan i størrelse sidestilles med private godser.

Der fandtes flere forskellige ”kontraktformer” ... pantelen, tjenestelen, afgiftslen, regnskabslen, fyrstelen (til medlemmer af kongefamilien) Lensmænd udøvede den kongelige myndighed over lenets område. Adelen havde i løbet af middelalderen opnået flere og flere kongelige privilegier og kulminerede i 1536 med at have fået overdraget kongelig ret og varetog derved i princippet næsten de samme øvrighedsopgaver som lensmændene til fri ejendom.

Jordlovene af 1919 vedrørte bortvalg af jord i offentligt eje, præstegårdsjord og lens og stamhuses overgang til fri ejendom. Lovene sikrede afståelse af jorden fra staten (len og stamhuse), storlandsbrug og præstegårdene til ny-oprettelse af-eller supplerende af bestående husmandsbrug.

De sidste rester af LEN forsvandt på det tidspunkt.

Lensvæsnet blev i Danmark afskaffet i forbindelse med enevældens indførelse (1662) og i stedet omdannet til **amter**.

Amterne

Amterne omfattede følgende antal:

1662-1793 (44 amter)

1793-1970 (24 amter)

1970-2007 (14 amter) (fra og med 2003 blev Bornholm omdannet til Regionskommune)

Syssel (et oldnordisk ord, der betyder arbejde, embede, embedsområde)

Herred (oprindeligt en retskreds)

Et syssel omfattede et antal herreder – og **sysseler** blev anset for at være *af ældre oprindelse end herreder*. Således vides at de jyske syssler stammer tilbage til de ældste jyske bispedømmer (biskop Odinkar af Ribe 988-1005 og biskop Reginbrand af Aarhus 948-?) mens de sjællandske sysseler følger med bisperne i århundredet derefter (biskop Gerbrand af Roskilde ca. 1022-ca.1029).

Benævnelsen ”**herreder**” nævntes første gang i Knud d. Helliges ”gavebrev” til domkirken i Lund (1085), men kendtes først med Valdemar Sejrs ”Jordebog” (den del kaldet ”hovedstykket”) fra 1231. I ”hovedstykket” blev landet for første gang inddelt i begreber som ”sysseler” og ”herreder” - og indeholdt på den måde den første registrering af kongens ejendom (gods- og landbrug)

Jordeloven strakte i sin helhed over omtrent 200 år fra ca. 1100-ca.1300 og kong Niels (1104-1134) lod kongemagten være repræsenteret på herredsplan og fik på den baggrund en form for indsigt i samfundsforholdene.

På Valdemar Sejrs tid var Jylland inddelt i 14 syssler (Sjælland 4) og 200 herreder.

Herreder udgjorde i ældre tid en retskreds, der skulle tage sig af de tvister, der ikke lod sig afslutte i de stedlige byting (by-ting).

De 14 Jyske sysseler var:

Vendsyssel, Thysyssel, Sallingsyssel, Himmersyssel, **Ommersyssel**, Åbosyssel, Løversyssel, Hardsyssel, Almindsyssel, Barvedsyssel, Ellumssyssel, Istedsyssel, Vardesyssel, Jellingsyssel.

Sysseler forsvandt i forbindelse med reformationen (1536).

Det senere Viborg Amt (1794-1970) hørte i middelalderen til flg. syssler... Sallingsyssel, Himmersyssel, **Ommersyssel**, Løversyssel, Åbosyssel, Løvensyssel.

Inddelingen i herreder blev fjernet i forbindelse med kommunalreformen i 1970 - på hvilket tidspunkt, hvor der fandtes i alt 159 herreder, heraf følgende 12 herreder i Viborg Amt (1794-1970) : Fjends, Harre, Hids, Hindborg, Houlbjerg, Lysgård, Middelsom, Nørlyng, Nørre, Rinds, Rødding, Sønderlyng.

De sager, der kunne behandles ved herredstinget (herredsfogeden var dommer eller [retsbetjent](#) i herredet **indtil 1919**), var:

1. Offentlige kundgørelser,
2. Retssager om æreskrænkelser, ubetalte gældsforpligtelser, tvister om grænseskel,
3. Skiftesager, arv og bodelinger (for selvejere, indsiddere, godsejere, lensbesiddere **1793-1919**, for fæstere, arvefæstere, lejemænd **1817-1919**),
4. Skøder og pantebreve,
5. Fæstebreve (**fra 1810**),
6. Tingsvidner ved krige og lignende.

Herredet var administrativ enhed for:

1. Brandforsikrings- og forsikringsprotokoller,
2. Politimyndighed (herredsfogeden var politimester indtil 1919),
3. Udpantningssager,
4. Epidemisager
5. Lægdsruller.

Lidt om Tjele

På baggrund af det **oprindelige** Ommersyssel (ca. år 950) omfattede Viborg Amt frem til kommunalreformen i 1970 - som nævnt **12 herreder (151 sogne)** - hvoraf **2** nedenstående fandtes i henholdsvis **den nordlige og den nordvestlige del af amtet** (med i alt 34 sogne):

Sønderlyng herred (mod nord) omfattede følgende **15 sogne** (hvoraf de 8 sogne fandtes i Tjele) :

Tjele, Ørum, Nr. Vinge, Vorning, Kvorning, Nørbæk, Hammershøj, Ålum, Læsten, Sønderbæk, Øster Bjerregrav, Tånum, Hornbæk, Vejrum, Viskum.

Nørlyng herred (mod nordvest) omfattede følgende **19 sogne** (hvoraf de 6 sogne fandtes i Tjele):

Asmild, **Bigum**, Dollerup, Finderup, Fiskbæk, Houlkær, **Lindum, Løvel, Pederstrup**, Ravnstrup, Romlund, **Rødding**, Søndermark, Søndre, Tapdrup, **Vammen**, Vestervang, Vorde, Viborg (Domsogn)

Ad Sønderlyng herred

(Nørbæk, Læsten, Sønderbæk, blev 1970-2007 kirke sogne i daværende Purhus kommune mens Øster Bjerregrav, Tånum, Hornbæk sogne i samme tidsrum blev tilknyttet pastorater i Randers kommune. Efter 2007 er alle blevet (en af 9) pastorater i Randers kommune/ region Midt.)

Ad Nørlyng herred

Asmild, Houlkær, Dollerup, Finderup, Ravnstrup, Fiskbæk, Romlund, Søndermark, Søndre, Tapdrup, Vestervang, Vorde, **Viborg Domsogn** blev 1970-2007 kirke sogne i Viborg kommune. Efter 2007 er alle kirkesogne en del af Viborgs 14 pastorater.

Da Tjele kom fra sogne ... til sognekommuner (med sognerådsformænd)

Fire sognekommuner i Tjele efter kommunalreformen i 1868 - og frem til kommunalreformen i 1970:

Vammen-Lindum-Bigum
Vorning-Kvorning-Hammershøj
Rødding-Løvel-Pederstrup
Ørum- Viskum – Vejrum

Viskum og Vejrum blev sammenlagt med Ørum i forbindelse med etableringen i 1868 af de fire sognekommuner - men uden Tjele og Nr.Vinge der som sogne ... oprindeligt tilhørte under Tjele gods.

Da Tjele blev kommune

Efter kommunalreformen i 1970 ... blev Tjeles 4 sognekommuner sammenlagt til Tjele selvstændig (kommunal) kommune (med 8.503 indbyggere) under Viborg Amt.

Tjele har siden 2007 været en del af **Viborg kommune - og region Midt ...** og fremdeles bestået af 14 kirkesogne i (12 af) de fire gamle sognekommuner:

Vammen, Lindum, Bigum, Ørum, Viskum, Vejrum, Hammershøj, Vorning, Kvorning, Rødding, Løvel, Pederstrup, *Nr. Vinge, Tjele.*
